

УДК 378.4

В. І. Коновальчук

## ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОСТІР ОСВІТИ»

*Стаття присвячена науково-теоретичному аналізу поняття «простір освіти» на основі виявлення семантичного наповнення інтегрованих у ньому змістів вихідних компонентів «простір» та «освіта». Представлена спроба аналізу історичного становлення досліджуваних понять та визначальних параметрів простору освіти: фрактальність, творчо-розвивальний характер, рефлексивність, довірчий характер, які є основою розкриття та розвитку самобутнього творчого потенціалу особистості.*

*Ключові слова:* освітній простір, простір освіти, розвиток, фрактальність, рефлексивність, деміургічність, довіра.

**Постановка проблеми.** Освіта як соціальний феномен традиційно зосереджує на собі підвищену увагу з боку філософів, педагогів, соціологів, істориків, психологів. Причина актуальності теоретичної рефлексії над феноменом освіти криється у тому факті, що саме у сферу освіти проектується і проявляються суперечності сучасного суспільства, зокрема, кризові явища, викликані технократичними наслідками цивілізаційного розвитку. Глобальна цивілізаційна криза рубежу тисячоліть, породжена інтерференцією багатьох циклічних соціокультурних процесів на межі самознищення охопила всі області людської діяльності. «Епохою біфуркацій», називає Ервін Ласло сучасність, маючи на увазі під біфуркацією фундаментальну особливість поведінки складних систем, які перебувають під сильним впливом і напруженням [6, с. 12]. Натомість, набирають темпів глобальні процеси самоорганізації нового світу, ноосферні механізми якого спроможні не лише вплинути на стабілізацію цивілізації, але й забезпечити варіанти пом'якшеного виходу із планетарної кризи, чи виступити альтернативою подальшого розвитку техногенної цивілізації. Стан сучасної кризи характеризується руйнацією багатьох визнаних «параметрів порядку» та можливістю контролю за ним, ростом обсягу предметних знань, інформації та комунікативних зв'язків, внаслідок чого нагальною стає необхідність цілісного сприйняття світу як в науковому пізнанні, так і в буденному житті. Всі ці проблеми і протиріччя вимагають осмислення на основі зміни цінностей сучасної цивілізації, пошуку нових підходів, принципів, зміни поглядів, перегляду сутності низки понять. Якраз філософія освіти в сучасних умовах потребує становлення на основі парадигми пізнання.

**Огляд публікацій за темою.** У сучасному освітньому процесі простежується відхід від розуміння сутності освітніх процесів як траєкторії руху, чи лінійно визначеного шляху, по якому має рухатися особистість у відповідності із нормативами та регламентами з метою набуття знань. Саме

тому за останні роки у науковій літературі набуто представлення і досить широкого використання поняття «освітній простір». Особливо актуальним поняття освітнього простору виявляється у педагогічній галузі з середини 50-х років минулого століття, де розглядається як педагогічна реальність, зокрема, місце, де суб'єктивно закладаються численні відношення і зв'язки, здійснюються найрізноманітніші спеціальні види діяльності різних систем, які впливають на розвиток індивіда і процес його соціалізації [14, 17]. Аналіз найбільш вживаних тлумачень свідчить з одного боку про семантичну місткість поняття, його багатогранність і у зв'язку із цим багатозначність і фрагментарність тлумачень різними авторами. Досить узагальненим є виділення таких суттєвих, на наш погляд, характеристик: цілісність та інтегративність із соціумом та світовим освітнім простором; структурованість у своїй системі координат, які визначають можливості для саморозвитку особистості на різних етапах її становлення.

Проблема освітнього простору є предметом міждисциплінарних досліджень, що виходять за межі загальної теорії освіти. Фундаментальною підставою для нашого дослідження стали праці класиків філософії. Серед робіт, присвячених аналізу освіти в контексті осмислення сучасної кризи освіти, слід відзначити роботи Б. Гершунського, В. Давидова, В. Дмитрієнко, О. Долженко, Г. Зборовського, Є. Ільєнкова, Е. Клементьєва, М. Люрья, В. Міронова, Н. Пахомова, В. Розіна, Н. Розова, Ф. Філіппова, В. Шадрикова, М. Штомпеля, П. Щедровицького та інших.

Слід визнати, що категорія «освітній простір» визначаючи об'єктивну сферу реалізації провідної діяльності школярів, вчителів, батьків та інших суб'єктів соціуму, конкретизувалася та набула використання переважно у галузі педагогіки.

Наявні в науковій літературі підходи до визначення поняття «освітній простір» акцентують увагу найчастіше на якомусь одному його аспекті або стороні. Узагальнююче і міждисциплінарне трактування є рідкісним. Так, педагогічні підходи розглядають освітній простір з точки зору педагогічного процесу. Соціологічні підходи акцентують увагу на соціальному статусі освітніх суб'єктів, що має важливе інструментальне значення, але не розкриває розуміння сутнісних характеристик цього явища. Окрім цього, поняття «освітній простір» утворене способом підрядного зв'язку, при якому втрачається семантичне наповнення залежного слова – «освіта». Вживане у статусі прикметника, воно обмежене функцією ознаки та другорядною роллю. На наш погляд, насамперед філософський підхід має здійснити науовуналежно розкрити та розуміння досліджуваного явища в його найбільш загальному значенні, виділити це поняття серед близьких за змістом, виявити його визначальні параметри та визначити доцільність використання поняття «простір освіти».

**Метою статті** є науково – теоретичне дослідження семантичного наповнення понять «простір» та «освіта» і на цій основі визначення доцільності

використання поняття «простір освіти» у контексті розробки актуальних проблем філософії освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Філософський підхід до вивчення простору освіти з урахуванням накопичених знань інших наукових напрямів має ґрунтуватися не лише на абстрагуванні фактів, смислів і знань, отриманих в рамках інших наук, а й передбачати глибинний погляд на сутність явища. Науково-філософське дослідження сутності феномену «простір освіти» передбачає виявлення його семантичного наповнення, як результату інтеграції змістів вихідних компонентів «простір» та «освіта».

У філософії простір і час є категоріями, за допомогою яких позначаються форми буття речей і явищ, що відображають, з одного боку, їх спів-буття, співіснування (в просторі), з іншого – процесу зміни їх один одним (у часі), тривалість їх існування. Простір та час являють собою базову конструкцію будь-якої відомої досі пояснювальної картини світу. Визначення масштабів простору і зміни під впливом часу всіх дійсних і потенційно мислимих природних і суспільних систем як процедура подання фундаментальних параметрів буття є необхідною умовою не тільки процесу осягнення світу людиною, а й усвідомлення нею самої себе [10].

Використання поняття «простір» простежується найперше у феноменологічних дослідженнях, де простір і час розглядаються на модельному рівні, незалежно від онтологічних підстав. Як правило, це роботи пов'язані з епістеміологічною, логічною та лінгвістичною проблематикою. При аналізі міфопоетичної архаїчної моделі світу, виявляється, що простір є одним із найважливіших її елементів. В архаїчній моделі світу простір визначають ознаки оживотвореності, одухотвореності і якісної різноманітності. Він не вважається ідеальним, абстрактним, порожнім, не передує речам, які його наповнюють, а навпаки, конституюється ними. Він завжди заповнений і завжди цілісний; поза речами він не існує. Слід відзначити, що міфопоетична свідомість не розділяє категорії простору і часу. Будь-який змістовний і достатньо повноцінний опис простору первісною або архаїчною свідомістю передбачає визначення його через параметр «тут-і-тепер», а не просто «тут»; простір і час утворюють за таких умов нерозривну єдність – хронотоп. Відокремленість простору від не - простору, його відчуженість – найважливіша властивість простору, і в ряді випадків саме простір позначається за цим принципом. Але простір виникає не тільки і не стільки через відділення його від чогось, виділення з хаосу, скільки через розгортання, поширення його зовні стосовно якогось центру (тобто, тієї точки, з якої відбувається чи колись здійснилося це розгортання і через яку ніби проходить вектор розвитку, вісь розвороту) або безвідносно до цього центру. Слід підкреслити визначену архаїчною рефлексією важливу ознаку простору – здатність до саморозгортання і творчого розвитку. Достатньо семантично змістовним і виразним є сучасне широко вживане слово «простір». Його внутрішні ознаки перекликаються із такими сенсами, як «вперед», «безмежжя», «відкритість», «воля». Міфопоетичний всесвіт - не просто широкий, що розгортається назовні,

вільний простір. Це простір організований, розчленований, складений із частин і, отже, передбачає дві протилежні за змістом операції, які засвідчують, однак, єдиний зміст – утворення простору. Йдеться про здійснювані міфологічним мисленням операції розчленування (аналіз) та з'єднання (синтез) простору, які виявляються не лише в результаті наукової реконструкції, а й реально і цілком усвідомлено використовуються носіями міфологічної свідомості. Разом з тим на заключному етапі міфопоетичної епохи виявляється тенденція вироблення основ «переднаукової» і «передфілософської» концепції щодо однорідного та рівного самому собі в своїх частинах простору. На цьому етапі простір описують не стільки як гармонійну рівновагу супідрядних частин, що має естетичну цінність конструкції і тому доступний відображенню в слові (характерно, що космогонічні тексти про простір та його частини лежать біля витоків того, що можна назвати естетично зазначеною, сакральною поезією), як те, що вимірюється. Однак, в цю епоху простір все ще позбавлений безперервності, суцільної протяжності, гомогенності; він різномірний. Особливої уваги заслуговують випадки, коли різні (в ідеалі – всі) частини простору мають єдине джерело походження, зокрема, коли їм ставляться у відповідність різні частини якогось єдиного іншого образу. Міфи про походження частин космічного або (частіше) земного простору з частин тіла першолюдини міфологізованих об'єктів, що заповнюють простір і визначають його, вибудовують в межах загального простору якийсь семантичний простір певної структури.

У Платона Космос, що є живою істотою (у середині якого знаходяться неоднорідні топос і хору – «місце формування» матерії під впливом божественних ідей), утворюється в однорідному середовищі безмежного Хаосу, немов міхур повітря в масі киплячої води [5, с. 11].

До проблеми «місця», яке залишалося не конкретизованим у Платона, звертається Арістотель, виділяючи неоднорідність, як одну з найважливіших його характеристик. Подібне сприйняття є характерним як для міфологічної, так, і для сучасної побутової свідомості. «Релігійне відчуття неоднорідності простору є початковим відчуттям, порівняно з відчуттям відкриття світу. Бо тільки цей розрив в просторі і дозволяє заснувати світ, виявивши фіксовану точку, центральну вісь для всієї майбутньої орієнтації» [18, с. 42-43.].

Доказ неоднорідності місця виводить Арістотеля на висновок, що місце є силою, «дивовижною і першою з всіх інших сил» - в цьому він виявиться провісником ідей простору ХХ сторіччя. При цьому, дослідницький інтерес Арістотеля зосереджувався на наповненні Космосу, а міркування його зупинялися на межі Хаосу.

Історичний аналіз свідчить, що часто наука об'єктивує термінологію для феноменів, які спочатку спроектовані колективною несвідомістю у площину мистецької діяльності і структуровані та опредмечені за допомогою магічних ритуалів, за рахунок чого вони стають елементами картини світу (як до прикладу, містичні уявлення та практики «тваринного магнетизму» були передвісниками появи наукової теорії полів і уявлень про цілісність

світобудови). Для позначення категорії, яка ставала предметом наукової рефлексії у період «після Галілея і Ньютона», як писав М. Хайдеггер [16, с. 313] був запозичений поліграфічний термін «spatium», який з'явився з початком розвитку набірної друкарства, тобто у середині XV ст. Таким чином, конструктивний елемент, який служив для розділення набраних літер, маючи ту ж матеріальну властивість, що й останні, дав назву поняттю простору як «конструктивному елементу», який об'єднує матеріальні об'єкти, розташовані у ньому. Так, простір остаточно закріплюється як елемент і об'єднуюча структура суцього.

Вперше чітко визначення поняттям абсолютний і відносний простір у «Математичних засадах натуральної філософії» дав І. Ньютон. Абсолютний простір, на думку вченого, «по самій своїй суті, безвідносно до чого б то не було зовнішнього, залишається завжди однаковим і нерухомим» [12, с. 30]. Відносний простір безпосередньо пов'язаний із людиною і являє собою міру або певну обмежену рухому частину абсолютного простору, яка визначається нашими відчуттями за положенням його відносно деяких тіл і яка у повсякденному житті приймається за простір. У своїх пошуках Ньютон цікавився насамперед абсолютним простором, яким в його інтерпретації ставав платонівський Хаос. Саме туди, в «далекій Хаос», він прагнув заглянути, щоб розкрити механізми божественних законів, які керують світобудовою. Для Лейбніца сприйняття простору було пов'язане із божественним передбаченням. Він вважав, що весь простір заповнений рухомою матерією, яка значною мірою володіла властивостями рідини, де формувалися вихори [7, с. 127-128].

Уперше ставлення до простору як природничої проблеми виявив І. Кант. Він підняв цю проблему на філософський рівень, трактуючи категорію простору як форму чуттєвості і включив її в процес пізнання. Кант давав простору таке тлумачення: «За допомогою зовнішнього відчуття (властивості нашої душі) ми уявляємо собі предмети як знаходяться поза нами, і притому завжди в просторі» [2, с. 129]. Простір, на думку Канта, володіє пріоритетом по відношенню до об'єктів, які у ньому знаходяться і не залежить від них. Він являє «абсолютно перший формальний принцип чуттєво сприйнятого світу не тільки тому, що завдяки його поняттю об'єкти Всесвіту можуть бути феноменами, але головним чином з тієї причини, що воно по суті своїй є єдиним взагалі принципом, що охоплює все, що ззовні доступно відчуттям, і тому становить принцип загальності, тобто такого цілого, яке не може бути частиною чогось іншого» [3, с. 406]. Кант був упевнений в існуванні абсолютного світового простору і метою однієї зі своїх робіт ставив доказ того, що «абсолютний простір володіє власною реальністю незалежно від існування будь-якої матерії і навіть в якості першої підстави, можливості її складання» [4, с. 372].

Незалежно від розбіжностей у концепціях простору, запропонованими фізикою на рубежі XX ст., спільним для них є уявлення про простір як про самостійний об'єкт реальності і про можливість його трансформації в неоднорідне динамічне середовище з реляційними властивостями. Цей факт

може бути інтерпретований як експансія Хори на простори Хаосу в термінах платонівської моделі. Подібний процес має фундаментальний онтологічний характер і супроводжується інверсією смислів ряду термінів. «Космос» для древніх греків означав живе обмежене тіло, у наші дні він має зміст міжпланетного простору, по суті, заміщуючи поняття «хаос». Процес виникнення неоднорідності простору в картині світу відображає його трансцендентування людиною, розгортання на нього внутрішнього простору, що знайшло відображення в доктринах ноосфери, антропосфери, біотехносфери, що розуміються як нова, вища стадія еволюції біосфери, становлення якої пов'язане з розвитком свідомості людини і суспільства. Більше того, останнім часом з'явилися наукові роботи, в яких аргументовано показується, що науковість погляду на простір, виплеканого класичної фізикою, є ілюзією [14, с. 77-94]. Повсякденна звичка і поширені стереотипи приховують факт відсутності у людини органа сприйняття простору. Незважаючи на те, що простір і час завжди присутні в області чуттєвого сприйняття, самі по собі вони не є первинними об'єктами, але наповнюють собою всю об'єктивну дійсність. «Простір і час не сприймаються самі по собі – і з цієї причини вони відрізняються від інших об'єктів» [19, с. 113]. Не висвітленим залишається і факт відсутності пам'яті про просторові уявлення, відновлення власних просторових уявлень раннього віку вимагає від людини значних зусиль. Аналіз просторових уявлень ускладнюється ще більше, коли справа стосується інших історичних епох. Незважаючи на історичне походження психіки людини та її недискретність, можливість виявлення динаміки просторових відчуттів сучасної людини ускладнена. Така динаміка ще більш пригнічується звичкою до картини світу, сформованої під впливом природничо-класичної традиції.

Сучасна теоретична фізика вважає простір більш ніж десятивимірним, а людині в її відчуттях доступний фрагмент, що має не більше трьох вимірів. У результаті простір, в його «абсолютному» варіанті є об'єктивною (в сенсі змісту поняття) трансцендентною категорією, що не доступна емпіричному пізнанню, але має структуру, здатну трансформуватися за певних умов. Людина має справу навіть не з «відносним простором», який, як і «абсолютний простір», безпосередньо недосяжний її сприйняттю, а з сукупністю матеріальних об'єктів і явищ, розташованих у «відносному просторі», цілісність сприйняття яких створює «ефект просторовості» і фактично являє собою відображення якостей самої людини, виглядаючи як трансцендентування простору. Відповідно, цей процес є відображення руху суб'єкта в його розвитку: рівень розвитку просторових уявлень об'єктивно відображає рівень психічного розвитку суб'єкта, його соціальних стосунків. Таким чином, проаналізовані історичні розвідки феномену «простір» дозволили виявити певні його особливості: у гносеологічному аспекті простір, недоступний безпосередньому сприйняттю і представляється людині як у взаємозв'язку розташованих в ньому матеріальних об'єктів. З їх розрізної безлічі, на початковому етапі пізнання, по мірі розвитку психічних процесів, формується щораз більш цілісна картина зовнішнього світу. Простір можна розуміти як

цілісність явища буття, де термін «явище» розуміється як безпосереднє відображення речі в чуттєвому сприйнятті, а визначальною властивістю його є якісне наповнення.

Семантичне наповнення поняття «освіта», передбачає варіативність його визначення. Доречно згадати ідею про здобування істинного знання шляхом одномоментного *осяяння* з допомогою природного розуму, тобто Божих ідей, яка була зреалізована філософськими доробками І. Гізеля, Г. Щербацького [10]. Філософи доводили, що природне світло розуму осяює інтелект під час дискурсу, сприяє розкриттю істини через контакт людського мислення і буття і забезпечує процес пізнання. Варто звернути увагу на походження поняття «освіта»: слово «світ» (стсл. свѣтъ, свѣтъло) спершу означало лише світло, значення «всесвіт», «світ» набуло пізніше. У російській обидва значення залишились в одному слові, а в українській, під західнослов'янським впливом, як у польській та чеській значення розійшлися на «світ» та «світло». У староукраїнській мові наука і освіта позначалась словом *цвічене* (цвічоний – освічений), яке писалось без ятя (цвичене). Але з іншого боку є слово *світ* (свѣтъ), від якого походить просвіта (Enlightenment). І, наприклад, наше слово освіта має аналог в білоруській мові (асвета) саме у значенні просвіта, а не як навчання, адукація.

У «Лексисі Лаврентія Зизанія» містяться такі тлумачення поняття «світло»: «Свѣчуся» – сіяю, «Свѣтъ» – міръ вселенная, «Свѣта» – сотворенъ міротвореніє, Свѣтлый – цѣль цѣлый, правы/й [8]. Цінним для нашої розвідки є виявлена семантична багатогранність поняття при наявності таких характеристик як: *сяяння, всеохоплення, творення, цілісності та ціленаправленості*. При цьому відсутні параметри примусу, насилля, нав'язування, якими визначається сутність поняття російською (яка є також слов'янською) мовою: освіта – «образование»; освічений – «образованный»; освітній – «образовательный». В. Даль тлумачить «образование» як: «надавати чомусь образу, вигляду, змушувати; вимушено передавати культурні цінності та звичаї від покоління до покоління, у результаті чого й утворюєлася наступність поколінь» [1]. Традиційна система освіти ґрунтується саме на таких засадах. Однак практика освіти свідчить, що результати навчання і виховання (процеси, які передбачають елементи примусу) можливі тоді, коли знання приймається свідомо.

На думку українського філософа Г. Сковороди, люди повинні пізнавати самі себе, свої здібності і виробити відповідний своїй природі спосіб життя. Цьому сприяє освіта. В основі філософсько-етичної концепції українського просвітителя лежить вчення про три світи: макросвіт (всесвіт), мікросвіт (людина) і так званий «символічний світ» (біблія). Кожен з цих світів має подвійну природу, або дві «натури»: внутрішню – приховану – і зовнішню – видиму. Перша – духовна, друга – матеріальна. Зовнішнім у цих трьох світах є: матерія (всесвіт), тіло (людина), біблія (символічний світ); внутрішнім – невидима, нетлінна натура, або бог (всесвіт), людський дух (людина), приховані за символічною формою образи справді людських відносин (символічний світ).

Цей світ символів виступає, з одного боку, як об'єкт пізнання, бо він є втіленням набутого пізнавального та морально-практичного досвіду, а з другого – як важливий засіб спілкування людини з «вічністю» і джерело одержання правил практичної життєвої поведінки з тим, щоб зрештою пізнати свою справжню природу, знайти в собі ту «істинну людину», яка в усьому дорівнює сама собі. Істинною людиною в людині Сковорода вважав духовного володаря людського тіла, людський дух. Він, цей дух, є суб'єктом добра. Згідно з цим, можна мислити ідеальні стосунки між людьми, що йдуть від їх духовної сутності. Сутністю символічного світу є образ ідеальних стосунків між людьми, що встановлюються відповідно до їхньої духовної природи і справді людських прагнень та інтересів і будується на чотирьох засадах: на любові, спільності всього («все там общее»), рівності, на республіканських громадських засадах. З погляду Сковороди, ідеальний, моральний світ, що має значення постулатів моральної поведінки, ідеального образу справді людського способу життя. Він підлягає космічним (божественним) законам, і тому «от человека сіе невозможно» [15].

На нашу думку простір освіти природно визначати як символічний простір, який опосередковує зв'язок макро- та мікросвіту. Простір освіти доцільно вважати фракталом світового (космічного) простору, де взаємодіють різні об'єкти, що визначають характер освіти. Фрактал – це динаміка самоподібності, яка відтворюється на різних рівнях його поділу або множення.

Характерною є природна і гармонійна творчо-розвивальна динаміка освітнього простору. Розвиток нерозривно пов'язаний творчістю особистості: розвивається лише той, хто творить нове, хто, спроможний вийти за рамки існуючих нормативів і реалізувати потенційні можливості свого внутрішнього світу у зовнішньому просторі. Смысловим центром існування простору освіти виступає рефлексія, яка є необхідним елементом розвитку, оскільки забезпечує розширення свідомості і самосвідомості людини, у результаті їх трансформації. У цьому виявляється творчо-розвивальний рух становлення особистості. Цілісність та необмеженість розгортання простору освіти та розвиток у ньому творчої особистості ґрунтується на довірі.

**Висновки.** Освіта передбачає цілісний процес творчого становлення особистості, як духовної сутності, оскільки дух – це вроджена субстанція, яка передбачає розгортання. Знаково-символічний простір освіти є природною спонукою розвитку творчого потенціалу людини на основі рефлексії.

Освіта – унікальний для кожної людини потік саморозвитку, творчого вдосконалення, це побудова духовного світу людини, її екзистенції. Перебувати в просторі освіти – означає пізнавати світ і одночасно себе, виявляючи власну природу.

#### Список використаних джерел

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. – Спб., 1863–1866.



2. Кант И. Критика чистого разума [Текст] / Кант И. Соч. в 6 т. – Т. 2. – М.: Мысль. – С. 129.
3. Кант И. О форме и принципах чувственно воспринимаемого и непостигаемого мира [Текст] / Кант И. Соч. в 6 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1964. – С. 406.
4. Кант И. О первом основании различения сторон в пространстве [Текст] / И. Кант. Соч. в 6 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1964. – С. 372.
5. Койре А. От замкнутого мира к бесконечной вселенной [Текст] / А. Койре. М.: Издательство «Логос». – С. 11.
6. Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира // Путь. 1995. – № 1. – С. 3–129.
7. Лейбниц Г.-В. Новые опыты о человеческом разумении [Текст] / Г.-В. Лейбниц / Сочинения : в 4-х тт. – Т. 2. – М.: Мысль, 1983. – С. 127–128.
8. Лексис Л. З. Синоніма славеноросская / Підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1964. – 259 с.
9. Леонова О. В. Образовательное пространство как педагогическая реальность // Alma Mater. – 2006. – № 1, с. 36–40.
10. Митюрлов Б. Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI – XVII вв. – К.: Рад. школа, 1968. – 211 с.
11. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
12. Ньютон И. Математические начала натуральной философии [Текст] / И. Ньютон. – М.: Наука, 1989. – С. 30.
13. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – К.: Педагогічна думка, 2001.
14. Розин В. М. Образование в конце XX века, 1992. – С. 11.
15. Сковорода Г. Повне зібрання творів : У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 576 с.
16. Сторожук А. Ю. Объективное и субъективное в восприятии пространства [Текст] / А. Ю. Сторожук // Философия науки. – 2008. – № 4 (39). – С. 77–94.
17. Хайдеггер М. Искусство и пространство [Текст] / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С. 313.
18. Философия образования для XX века: Сб. статей. - М., 1992. - С. 206.
19. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре [Текст] / М.: «София», 2002. – С. 42–43.
20. Ясперс К. Общая психопатология [Текст] / К. Ясперс. – М.: Практика, 1997. – С. 113.

***Валентина Коновальчук. К проблеме становления понятия «пространство образования».***

*Статья посвящена научно-теоретическому анализу понятия «пространство образования» на основе выявления семантического наполнения интегрированных в нем смыслов исходных компонентов «пространство» и «образование». Представлена попытка анализа исторического становления изучаемых понятий и определяющих параметров пространства образования: фрактальность, творчески-развивающий характер, рефлексивность, доверительный характер, которые являются основой раскрытия и развития самобытного творческого потенциала личности.*

*Ключевые слова:* образовательное пространство, пространство образования, развитие, фрактальность, рефлексивность, демиургичность, доверие.

**Valentyna Konovalchuk. Formation and essence of the notion «education space».**

*The article is devoted to scientific theoretical analysis of the notion «education space» on the basis of semantic content revealing of the integrated senses of the original components «space» and «education». The attempt to analyze historic formation of investigated notions and determining education space parameters: fractality, creative-developing character, reflectivity, trusting character - the basis of the revealing and development of unique creative potential of the personality is represented.*

**Key words:** educational space, education space, development, fractality, reflexivity, demiurgivity, trust.

УДК 37.0

Т. І. Чернецька

## ПРО ІНТЕГРАЦІЮ В РІЗНОМАНІТНОСТІ СУТНІСНИХ ЗМІСТІВ ТА РОЗМАЇТОСТІ СПОСОБІВ ВИЯВУ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

*У статті розкрито сутнісний зміст поняття «інтеграція» з огляду на смислові поля інших дефініцій та у контексті педагогічного принципу, підходу, способів вияву в навчальному процесі та видового різноманіття. Розглянуто доцільність введення в науковий обіг поняття «міждіяльнісна інтеграція», акцентовано увагу на її видах та на розкритті змісту й процесуального вияву на прикладі об'єднання діяльностей у складі навчально-дослідницької діяльності.*

**Ключові слова:** інтеграція, інтеграційні навчальні дні, інтегровані уроки, міждіяльнісна інтеграція, повна та часткова інтеграція.

**Постановка проблеми.** Сучасні інноваційні процеси впливають із процесів докорінної зміни соціально-економічного і соціокультурного ландшафту сучасної людської цивілізації. А відтак, інноваційна педагогічна діяльність здійснюється в умовах перетворення освіти на провідний інструмент досягнення мети розбудови суспільства; підпорядкування потребі здійснення підготовки покоління, здатного жити в умовах динамічних змін та успішно реагувати на нові виклики.

Оскільки сучасна освіта розглядається як активний прискорювач культурних змін і перетворень у суспільному житті й свідомості особистості, то постає питання про розробку підходів, технологій, методик, які б сприяли інноваційній педагогічній діяльності.

**Мета статті** полягає у розгляді смислової інтерпретації змісту поняття «інтеграція», розкритті видового вияву феномена та в обґрунтуванні доцільності введення в науковий обіг поняття «міждіяльнісна інтеграція».

**Виклад основного матеріалу.** Термін «інтеграція» (integratio) в перекладі з латинської мови означає «відновлення», «поповнення», «цілий». У якості інтегруючих факторів виступають складні об'єкти та методи